

Takács Tibor

Történész a kihallgatósobában 2.

Az emlékezet visszavág¹

Korábbi írásomban² a vizsgálati munkával foglalkozó állambiztonsági tanulmányok alapján arra a megállapításra jutottam, hogy a politikai rendőrségnek az 1956 utáni megtorlás során végzett nyomozati tevékenysége távolról sem a valóság feltárására, hanem a bűntettként értelmezett cselekmények „tetteseinek” felderítésére, az ellenséges tevékenység bizonyítására irányult. Az a valóság, az az 1956, amelyet a vizsgálat „feltárni” kívánt, a bűncselekmények, az ellenforradalom valósága volt. Miután irányított emlékezőkészségek termékeiről van szó, és a jegyzőkönyvek nem is tartalmazznak mindent, amit a tanúk megfigyeltek, sőt még azt sem teljes egészében, amit a kihallgatottak elmondtak. A kortárs tapasztalatok illetően többszörös közvetítettsége jogosan keltheti a történészekben a szkepszis érzetét: megállapítható-e egyáltalán, mi történt pontosan az 1956-os forradalomban?

A politikai nyomozókat érhetően nem feszítették ilyesfajta tépelődések, már csak azért sem, mert – mint arra a fenti írásomban utaltam is – számukra elsősorban a bizonyítékok megszerzése volt a fontos, nem a „valóság feltárása”. Ők eleve a gyakorlat emberei voltak, elméleti kérdésekkel nem sokat törődtek. Amikor a vizsgálat, majd az egész ügymenet lezárult (a rendőrök elvárásai szerint súlyos bírói ítélettel), a jegyzőkönyvek elvesztették gyakorlati fontosságukat a készítők számára. A rendőri munkát egyébként is nehéz elképzelni úgy, hogy nem az objektív valóság megismerésének igénye és lehetősége mozgatja. Erre példa a fent említett írásomban elemzett állambiztonsági tanulmányok mellett Józsa Károly rendőr százados, a BM II/8-e alosztály (vagyis a vizsgálati osztály értékelő-tájékoztató alosztálya) módszertani és tanulmányi főelőadójának írása, pontosabban kettő: egy 1960. május 16-án kelt értékelő jelentés és egy ez alapján készített cikk kézírata, amelyekben a tanúkihallgatások módszereivel foglalkozott.³ A szöveg első fele a tanúkihallgatások jogi vonatkozású problémáit taglalja, és arra a következtetésre jut, hogy a jegyzőkönyvek a jogszabályi követelményeknek általában megfelelnek. Számunkra sokkal fontosabb a második rész, ahol Józsa százados módszertani és taktikai kérdésekről szól. Mint írja, a tanút körültekintően kell kiválasztani, annak alapján, hogy „milyen kérdésben tud az objektív igazság megállapításához tények és körülmények előadásával bizonyítékot szolgáltatni”. Később arról ír, hogy a tanú figyelmét akár fel lehet hívni arra, hogy „segítségét kérjük egy ügy objektív igazságának megállapításához”.

Gyanítom, Józsa százados objektív igazsága nem azonos a saját közösség vélekedéseivel túlműtató univerzális objektív igazsággal, amelyet – Rorty szerint legalábbis – a nyugati tradíció Platón óta keres.⁴ A százados igazsága partikuláris igazság, a politikai rendőrség, esetleg, tágabban értelmezve, a hatalmát restauráló rendszer igazsága. Az 1956-os megtorlás nagy hullámának lezárulta után, 1960-ban készült jelentés mindenesetre lehetőség ad arra, hogy megvizsgáljuk, egy politikai vizsgáló miként tekint a kihallgatásokra azok gyakorlati hasznosságán túl. Ezenkívül ugyanis nem akadtam még olyan állambiztonsági szövegre, amely ismeretelméleti szempontból próbálja rendszerezni a vallomásokat. Józsa Károly szerint a tanúkihallgatásokat négy csoportra lehet osztani az alapján, hogy a vallomás – objektív és szubjektív értelemben – igaz vagy hamis:

1. *Objektíve hamis a vallomás, ha nem felel meg a tényeknek (pl. 5 órakor öltek meg valakit, és a tanú 4 órára állítja).*
2. *Objektíve igaz, ha megfelel a tényeknek (pl. az előbbi esetet 5 órára vallja).*
3. *Szubjektíve hamis, ha mást mond, mint amire emlékszik (pl. a tanú úgy emlékszik, hogy esett az eső, amikor az eset történt, és közben nem esett az eső).*
4. *Szubjektíve igaz, ha a tanú azt mondja, mint amire emlékszik (pl. úgy emlékezett, hogy tegnap esett az eső, és valóban esett)."*

A felsorolás alapján nem igazán világos, mi is az alapja az objektivitás és a szubjektivitás megkülönböztetésének, és ezzel kapcsolatban a zárójelben megadott magyarázatok inkább fokozzák a zűrzavart, mintsem oszlatnák a homályt. Hiszen az is „tény”, hogy esett-e az eső, vagy sem, és a tanú emlékezhetett arra is, hogy az eset 4 óraker történt. A magyarázatok alapján úgy tűnik, az objektivitás a nem tudatos, míg a szubjektivitás a szándékos tényezőkre utal (hiszen csak szándékosan lehet mást mondani, mint amire emlékezünk). A zárójeles példák alapján azonban inkább fordítva áll a helyzet (hiszen azok szerint – nem akaratosan – már az emlékezet is téveszt).

A szöveg további magyarázattal is szolgál, ám őszintén szólva nem sikerül eligazítani az olvasót a kérdésben, sőt csak tovább bonyolítja a dolgot.

„A vallomás objektív oldala azt fejezi ki, hogy a vallomás fed-e a valóságban lejátszott történést. A szubjektív oldal pedig azt fejezi ki, hogy a vallomás megfelel-e a tanú tudatának.”

Vagyis úgy tűnik, a zárójeles példákban levont következtetés lehet a helyes. Ebből a magyarázathoz viszont az is következik, hogy – a fenti példák ellenére – nemcsak különböző dolgokra (mikor történt a gyilkosság, esett-e az eső), hanem ugyanarra a dologra nézve is vizsgálható a vallomás szubjektív és objektív oldalról. Valóban, Józsa százados ki is jelenti, hogy minden vallomásnak van objektív és szubjektív oldala, így az objektív–szubjektív és az igaz–hamis koordináták metszéspontjain kirajzolódik a tanúkihallgatások négy lehetséges csoportja:

- „1. A vallomás objektíve és szubjektíve is igaz (ha fed-e a valóságot és a tanúnak a tudatát).*
- 2. A vallomás objektíve hamis és szubjektíve igaz (a tanú nem emlékszik pontosan vagy nem észlelt helyesen, ezért a vallomás nem fed-e a való életben történést, de nem akart hazudni, hanem azt mondja, amire – habár rosszul, de – emlékszik).*
- 3. A vallomás objektíve igaz, de szubjektíve hamis (a tanú hazudni akar, de véletlenül ráhibázik az igazságra).*
- 4. A vallomás objektíve és szubjektíve hamis (a tanú ismeri a valóságot, de nem akarja megmondani, s ezért tudatosan mást mond).”⁵*

Az olvasó ismét összezavarodhat: az itteni zárójeles magyarázatokból egyértelműen az derül ki, hogy a szubjektivitás mégiscsak a tudatos igazmondásra vagy hazugságra vonatkozik. Persze nem sok értelme van sokáig töprengeni a kérdésen. Sokkal fontosabb magának a bizonytalanságnak a rögzítése, amely háttérben a rendőri, így a politikai nyomozói munkát is jellemző ellentmondás áll. Egyrészt a bűnüldöző szervek munkája nem is alapulhat máson, mint az emberi tudattól független valóság tételezésén és ennek a valóságnak a megismerhetőségébe vetett hiten. Másrészt a rendőrök, az ügyészek és a bírók csupán a kihallgatásokból ismerhetik meg a történeteket, vagyis a vallomásokból megalkotott valósághoz mérik a vallomásokat, hogy azok fedik-e a valóságot. Ez az ellentmondás a már-már paródiát idéző 3. pont esetében mutatkozik meg egészen nyilvánvalóan. (Ennek az esetnek a valószerűtlenségét maga Józsa százados is érzékelhette, talán ezért használta az „igazság” kifejezést a „valóság” helyett. Ettől persze a meghatározás nem kevésbé parodisztikus.) Ha a tanú az igazat vallja, akkor miből tudhatja a kihallgatója, hogy hazudni akart? Ezek szerint a tudat is objektív módon megismerhető? Akkor mi értelme a szubjektív és az objektív megkülönböztetésének? A nyomozó honnan tudja, hogy a tanú ráhibázott az igazságra? Úgy, hogy a többi vallomással veti össze az általa elmondottakat? Vagyis a szubjektív beszámoló összevetése eredményezi az objektív valóságot? Akkor mi értelme a szubjektív és az objektív megkülönböztetésének?

Az 1956 utáni megtorlásban részt vevő politikai nyomozók persze nem sokat viaskodtak ilyen kérdésekkel. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a történészek is így kellene eljárnia. A történész ugyanis lényegében ahhoz hasonló dilemmákkal találja

magát szembe, mint a vizsgálótiszt. Természetesen az a kérdés, hogy létezik-e az emberi tudattól független valóság, az újkori tudományfelosztásnak megfelelően elsősorban a filozófia (és azonkívül a vallás) területére tartozik. Közelítsük meg tehát a dolgot arról az oldalról, mire is irányul a történész tevékenysége. A múltra, felelhetjük magától értetődően, ám az mint objektív valóság (ha volt egyáltalán) a jelenben nem létezik – mert *elmúlt*. Így hát a történész nem magát a múlt objektív valóságát nézi, hanem legtöbbször a múlttal kapcsolatba hozott szövegekkel dolgozik. Ez azt jelenti, hogy a múltról „csupán” az emberi tudaton keresztül közvetített múltbeli tapasztalatokat ismerheti. Ezek a tapasztalatok azonban nem közvetlenül, hanem többszörös közvetítésen keresztül jutnak el hozzá. Tévedés volna ugyanis a történelmi megismerés folyamatát úgy elképzelni, hogy valakik láttak valamit, erről beszámolnak, majd ezek a szöveges beszámolók válnak a történész forrásává. Figyelembe kell venni, hogy a források többnyire, az eseménytörténet-írás esetében szinte mindig, emlékezeti folyamatok termékei, hiszen az egykorú, „az események sűrűjében” keletkezett leírás nagyon ritka, csakúgy, mint a fénykép- és filmfelvételek.

Az emberi emlékezés – szól a modern emlékezetpszichológia megalapozója, Frederic Bartlett egyik legfontosabb megállapítása – nem megisméltő vagy reprodukív, hanem sokkal inkább konstruktív jellegű folyamat.⁶ Ám nem abban az értelemben, hogy az észlelés részletről részletre történik, amelyekből azután gondosan felépül az egész, hanem éppen ellenkezőleg: az észlelő „pusztán általános benyomást nyer az egészről, s ennek alapján megkonstruálja a valószínű részleteket”.⁷ Szó sincs tehát arról, hogy az emléknymok objektíve teljeseek volnának, amelyeket agyunk valamely részében tárolunk, majd a maguk teljességében előhívhatjuk őket. „Az emlékezés nem számtalan rögzült élettelen és töredékes nyom újra ingerületbe kerülése. Képzelteti rekonstrukció vagy konstrukció ez, mely a múltbeli reagálások vagy élmények szervezett aktív tömegével kapcsolatos attitűdünkből, valamint a rendszerint képi vagy nyelvi formában megjelenő kevéske kiugró részletre irányuló attitűdünkből épül fel. Ennek következtében szinte sosem pontos, még a mechanikus ismételtetés legdurvább eseteiben sem, és egyáltalán nem is fontos, hogy ilyen legyen” – fogalmazta meg Bartlett.⁸ Az emlékezés azért sem lehet objektív, mert működésének egészét, így már magát az észlelést is a jelentésre való törekvés hatja át.⁹

Ulric Neisser amerikai pszichológus kutatásai sok szempontból igazolták Bartlett megállapításait. Neisser szintén úgy találta, hogy már maga az észlelés is konstruktív aktus, azaz nem semleges információfelvétel, hanem az információk meghatározott válogatása, mely azután jelentéssel ruházza fel a körülöttünk lévő világot. Az észlelés funkciója ugyanis nem pusztán az, hogy tájékozódjunk „a dolgokról mint puszta tárgyakról”, hanem legalább ennyire fontos szerepe a jelentésadás. A körülöttünk lévő világban a legtöbb látható tárgynak és eseménynek jelentése van, ám ezt a jelentést nem az inger hordozza, hanem az észlelő „teszi hozzá” az emlékezetében.¹⁰ Az észlelés tehát konstruktív folyamat, amely a szelekcióban és a jelentésadásban nyilvánul meg, „azonban a konstrukció eredménye nem egy mentális kép, amely megjelenik a tudatban, ahol is azután egy belső ember rácsodálkozik” – állítja Neisser.¹¹ Az emlékező nem ezt a „belső képet” hívja elő, nagyon sok függ a felidézés körülményeitől is. Daniel Schacter szerint az, „hogyan miként emlékszünk vissza egy eseményre, attól függ, hogy milyen szándékkal vagy céllal kívánjuk felidézni. Az emlék tehát a visszaemlékezés során nyeri el végső alakját.”¹² Az emlékezés a múlt és a jelen kölcsönhatásából ered: egyszerűen az a tény, „hogyan emlékezünk-e egy korábbi eseményre, legalább annyira függ a jelen törekvéseitől, mint a múltbeli eseményektől”.¹³

Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a szöveges beszámolók, így az 1956 utáni megtorlás során felvett jegyzőkönyvek nem a valóság múltbeli képét írják le úgy, ahogy 1956-ban volt, nem is a kihallgatott személyek agyában tárolt információt, hanem az emlékek aktiválásakor megalkotott emlékképet. Bár semleges emlékezeti környezet nem létezik, az 1956-os forradalommal kapcsolatban különösen indokolt rámutatni a felidézési körülményekre és az emlékezés irányított voltára, arra, hogy 1956-ra alapvetően a megtorlás keretében voltak kénytelenek emlékezni az emberek. Figyelembe kell venni azt is, hogy a felidézett emlékképet szavakká formálása során a nyelv az eredeti szándékok szerint a valóság leírására szolgál, ám a történész számára a

valamikor felidézett emlékkép és az azt leíró szöveg közötti kapcsolat végérvényesen és visszavonhatatlanul elveszett, a rendelkezésére álló szövegek alapján nem rekonstruálható többé. Tudniillik az emlékezővel szemben, aki bár tévedhet és csalatkozhat az emlékeiben, a historikus jelenléte egy múltbeli eseményben mindig is képzeletbeli marad, nem adatik meg az, amit Paul Ricoeur a felismerés tapasztalataként, a rátalálás apró örömeiként azonosít: igen, ez valóban az!¹⁴ A történészek tehát nem tapasztalatból fogadják el a szövegeket a múltbeli valóságra vonatkozó forrásul, hanem bizalmi alapon. Ez a helyzet hasonló egy Umberto Eco által elmondott példához: „Tisztában vagyok azzal, hogy vannak dolgok, amiket közvetlen tapasztalatból tudunk, s ha valaki önök közül azt mondaná, hogy egy örvös tatu van a hátam mögött, nyomban megfordulnék, hogy lássam, igaz volt-e az információ, vagy hamis. Azt hiszem, megegyezhetünk abban, hogy a teremben nincsenek örvös tatuk [...]. [A]mikor majd ezek az előadásaim megjelennek könyv alakban, az olvasók el fogják fogadni tényként, hogy 1993. április 14-én ebben a teremben nem voltak örvös tatuk; ám nem a saját tapasztalatuk alapján fogják elfogadni, hanem abból a meggyőződésükből kiindulva, hogy én komoly ember vagyok, és helytállóan tudósítottam az e teremben 1993. április 14-én fennállt helyzetről.”¹⁵

Én sem tapasztalatból tudom, hogy 1956. december 10-én a Pest megyei Gyón községben megkergették és megverték, majd lelőtték, pontosabban egy személy (Kövecses Ferenc) lelőtte Biksza Miklós dabasi járási párttitkárt, hanem azért, mert bízom a rendőrség, az ügyészség, a bíróság, a párt és a tanácsok által készített iratokban, magyarul a kádári megtorló hatalom bürokratikus kompetenciájában. Számomra ezek a szövegek közvetítik, sőt mivel a közvetített számomra hozzáférhetetlen, teremtik meg 1956. december 10-ét, a kihallgatási jegyzőkönyvek alapján tudom elképzelni, mi történhetett ezen a napon Gyónon. Mondhatni, ki vagyok szolgáltatva a szövegeknek, hiszen az olvasásukkor megalkotott képet nem vethetem össze a múltbeli valóság képével, de a kihallgatottak által felidézett emlékképekkel sem. Ez a kiszolgáltatottság különösen élesen jelentkezik az egymásnak ellentmondó beszámolókat olvasva – erre a Biksza-gyilkosság kapcsán keletkezett jegyzőkönyvek esetében is számtalan példa akad. Ezek közül egyetlen epizódot szeretnék bemutatni. Biksza Miklós a gyóni tanácsházát elhagyva, kezében pisztollyal, nyomában üldözőivel, előbb a Luther utcán futott, majd jobbra fordult a Vasút utcára, ahol egy vagy két lövést adott le. Biztosnak tűnik, hogy a párttitkár egy villanyoszlop mögé bújva megfordult, és az üldözői felé lőtt. A másik lövés, ha eldőrdült egyáltalán, a portáján tartózkodó Kalicza Péter ellen irányult. A szemtanúk többsége egyetlen lövést említett, a később kivégzett Balla Pál,¹⁶ valamint K. Kovács Istvánné¹⁷ és Takács Ferencné¹⁸ azonban a Kalicza-porta felől is hallott egy lövést. Buzás István 13 éves tanuló azt is látta, hogy a második lövés Kalicza Péter, illetve annak háza ellen irányult.¹⁹ A letartóztatott Lakos Pál 1957. január 3-i kihallgatásán többek között elmondta, hogy a helyszín felé közeledve másoktól tudta meg, hogy Biksza rálőtt Kalicza Péterre is, aki az udvaron fát vágott a feleségével.²⁰

Most azonban nem is ez az érdekes, hanem az, hogy mit állított az esetről az egyetlen számításba jöhető közvetlen szemtanú, maga Kalicza Péter. (A másik, Biksza Miklós érthető okból nem tudott beszámolni erről sem.) Kalicza a gyilkosság másnapján, a Pest megyei kapitányság bűnügyi osztálya által végzett kihallgatása során elmondta, hogy feleségével az udvaron tartózkodott (fát vágott), amikor kiabálást, majd lövést hallott, és kíváncsiságból mindketten a kapuhoz indultak. Az utcán egy ismeretlent látott futni kezében pisztollyal, ezért az üldözők felszólításának, miszerint álljon a férfi elé, nem tett eleget. Az ismeretlen azonban azt hihette, hogy mégis elé akar állni, ezért rájuk lőtt. A lövés azonban célt tévesztett és messze tőlük suhant el. Azután látta, hogy egy falubeli, Harmincz István kerékpárral az idegen férfi elé vágott, aki rálőtt, ám Harmincz és az odaérkező többi üldözőnek sikerült őt leteperni, és ütlegetni kezdték az ismeretlent. Amikor a meglőtt Harmincz István rosszul lett, Kalicza annak kerékpárján orvosért szaladt. Határozottan tagadta, hogy ő bántalmazta volna Bikszát, és, mivel akkor már nem volt a helyszínen, azt sem tudta, ki lőtte le a párttitkárt.²¹ (Az eset közvetlen közelében lakó Molnár Zsigmondné vallomása részben megegyezett ezzel, még ha a többi beszámolóval összevetve, de akár önmagában nézve is, meglehetősen hihetetlen történetet mesélt el. Eszerint Kalicza az egymással dulakodó Biksza és

Harmincz felé futott, de nem állt meg, hanem továbbszaladt, mint utóbb megtudta, orvosért. Már a verekedők felé szaladva is kiabálta: orvosért, orvosért.²² Kérdés, hogy ha akkor még senki sem sérült meg, miért lehetett szükség orvosra.)

Kalicza Pétert pár hónappal később, 1957. április 24-én, szintén tanúként hallgatta ki a Pest Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya, ezúttal Harmincz István ügyében. Az elmondottak lényege, az alaphelyzet nem változott, vagyis az udvarán fát vágott, amikor meglátott az utcán egy ismeretlent a házuk felé szaladni. A mögötte szaladók azt kiabálták neki, hogy tartóztassa fel az idegent, ám ő ennek nem tett eleget, már csak azért sem, mert látta, hogy a férfinél pisztoly van, amellyel riasztólövést is leadott. Ezután látta, ahogy leteperik és ütlegelni kezdik az ismeretlent, ő is odament, majd amikor látta, hogy Harmincz rosszul lett, annak kerékpárján orvosért sietett.²³ A Harmincz István és társai perében tartott bírósági tárgyaláson ehhez hasonlóan adta elő az általa látottakat.²⁴ Azaz egyik alkalommal sem tett említést arról, hogy Biksza belőtt volna a portájára.

1958 tavaszán Kalicza Pétert előzetes letartóztatásba helyezték azzal az indokkal, hogy részt vett Biksza Miklós bántalmazásában.²⁵ Egy szemtanú, az akkor már jogerősen elítélt Miloszerni Pál ugyanis azt vallotta, hogy Kalicza és felesége azzal szaladt oda és furakodtak a Bikszát bántalmazó tömegbe, hogy hozzájuk is belőtt.²⁶ Vallomását a Kaliczával, illetve Kalicza Péternével való szembesítéskor is fenntartotta, utóbbiak azonban tagadták ezt. Kalicza szerint az udvaron fát vágott, amikor zajt hallott. A ház sarkánál kinézett az utcára, ahol egy férfit látott, aki, mikor észrevette őt, feléje lőtt, majd továbbfutott. A továbbiakban az előző vallomásainak megfelelően adta elő a történeteket, hangsúlyozva, hogy ő ugyan a helyszínre ment, a felesége viszont otthon maradt.²⁷ Kaliczáné azt mondta, hogy amikor az ismeretlen feléjük lőtt, ő úgy megijedt, hogy beszaladt a házba, így a későbbiekről is csak a férje elbeszéléséből értesült.²⁸ Kalicza Péter gyanúsítottként való kihallgatásai során is a legelső vallomáshoz hasonlóan adta elő a történeteket, azaz fát vágott, amikor zajt hallott, kinézett az utcára, ahol egy fegyveres ismeretlent látott szaladni, aki, mivel azt hihette, hogy meg akarja őt állítani, rálőtt. Aztán ő is utánament, azt kiabálva, hogy Biksza belőtt az udvarukba. Azt is bevallotta, hogy néhányszor megütötte Bikszát, de csak azért, mert miután az „ingadozás nélkül” meglőtte Harmincz Istvánt, ideges lett, hogy akár őt is lelőhette volna. Hangsúlyozta, hogy felesége nem volt a helyszínen, mert miután Biksza feléjük lőtt, ő beküldte a házba. Mint mondotta, korábban azért nem tett említést arról, hogy megütötte Bikszát, mert a végkifejlet ismeretében félt a súlyos büntetéstől.²⁹

Az ügyészség előtti vallomásában azonban Kalicza másként adta elő a történeteket, és ismét csak egyetlen lövést említett. Ebben a történetváltozatban a kamrában fát vágott, amikor kiabálást hallott a Vasút utca felől. Fűrészszel a kezében az udvarra ment, hogy ott folytassa a favágást, amikor meglátta Biksza Miklóst és üldözőit. A lövés idejét illetően teljes zavarban volt, nem emlékezett arra, hogy pontosan mikor dördült el. Nem állította viszont, hogy a párttitkár akkor lőtt, amikor az ő házához ért, sőt azt sem, hogy belőtt volna az ő portájára. Lehetségesnek tartotta, hogy Biksza még a Vasút utcában süttötte el a fegyverét, mert a lövést az ott lévő vasbolt felől hallotta. Amikor a lövést érzékelte, ő nem szaladt Biksza felé, hanem az udvaron, a kerítéstől 10 méterre állt fűrészszel a kezében, amikor pedig Biksza a háza mellett elhaladt, ő a gangon tartózkodott, ahonnan a párttitkár nem láthatta őt. Kis idő múlva ő is Biksza, illetve az üldözői után eredt, látta, amint Biksza rálőtt az elébe kerülő Harmincz Istvánra, majd a többiek is odaértek, és ütni-rúgni kezdték a párttitkárt. Ő is odament, és gyengén megütötte a hátán, azt viszont tagadta, hogy meg is rúgta volna, a következő mondatában viszont elismerte, hogy egyszer megrúgta, de nem erősen. Elismerte, hogy a helyszínen hangoztatta, miszerint Biksza belőtt a portájára; mint később megmagyarázta, ezt azért tette, mert közlőll hallatszott a lövés.³⁰ Az ügyész a jelek szerint elfogadta ezt a verziót, ugyanis a vádiratban ő sem említ második lövést, csak azt, hogy amikor Biksza Miklós menekülése közben elszaladt a Kalicza-tanya mellett, akkor Kalicza Péter is csatlakozott az üldözőkhöz, és többször megütötte és megrúgta a párttitkárt.³¹

A bírósági tárgyalásán (melyen a D. Szabó Károly és társai per harmadrendű vádlottjaként vett részt) Kalicza Péter lényegében a Harmincz István ügyében tanúként

elmondottak szerint mesélte el az esetet, azaz gyakorlatilag visszavonta a nyomozó hatóságok előtt gyanúsítottként, illetve terheltként tett vallomásait, mondván, ő nem bántotta Bikszát. A rendőrségen csak azért állította, hogy megrúgta a párttitkárt, mert meg volt ijedve, míg az ügyészségen az ügyész vette rá, hogy vállalja a rúgást, mert úgysem kap nagy büntetést. Azt is határozottan tagadta, hogy a nyomozás során azt mondta volna, hogy Biksza belőtt az udvarukba.³² A perben tanúként megidézték Miloszerni Pál megismételte, hogy látta Kalicza Pétert a lakása felől futni, amint azt kiabálta, hogy Biksza hozzá is belőtt az udvarra, majd utána eltűnt a tömegben, így nem látta, hogy bántalmazta-e a párttitkárt. Kalicza tagadta ezt, és nem emlékezett arra, hogy mondta volna, hogy Biksza belőtt hozzá. Miloszerni fenntartotta vallomását. (A korábban elítélt, most tanúként meghallgatott Sziráki Mihály nem látta Kaliczát Biksza meggyilkolásának a helyszínén.)³³ A bíróság Kalicza védekezését nem fogadta el, és a rendőrségen és az ügyészségen tett vallomása alapján igazolva látta, hogy csatlakozott Biksza üldözőihez, és részt vett annak bántalmazásában, ezért a népi demokratikus államrend elleni mozgalomban való tevékeny részvétel és szándékos emberölés miatt 4 év börtönbüntetésre ítélte.³⁴

Az egymásnak ellentmondó beszámolókat olvasva felvetődik a kérdés: megállapítható-e, hogy mi történt valójában: belőtt-e vagy sem Biksza Miklós Kalicza Péterék udvarára? (Már ha elfogadjuk, hogy ezek a szövegek ugyanarról a valóságról szólnak; a tulajdonnevek azonossága és a történészek szakmai meggyőződése alapján azonban nem állíthatunk mást.) Az emberi emlékezet működésének ismerete, ha nem is oldja meg a problémát, legalább érthetővé teszi azt: a levéltárakban őrzött „hivatalos” jegyzőkönyvek ugyanolyan szubjektív tudósításokat tartalmaznak a múltból, mint a visszaemlékezések, memoárok, interjúk, vagyis a tényszerű eseményrekonstrukcióra hagyományosan alkalmatlannak tartott retrospektív jellegű narratív források. Ebben az esetben mit is kezdjen a történész ezekkel az elbeszélésekkel? Egyáltalán el lehet-e beszélni egy történelmi eseményt, így a Biksza-gyilkosságot? Amennyiben úgy dönt, hogy igen, akkor viszont vegye figyelembe, hogy a források emlékezeti folyamatok termékeiként keletkeztek. A fenti eset kapcsán egyetlen tényezőre mutatnák rá.

Mint említettem, Kalicza Pétert azt követően tartóztatták le, hogy az akkor már jogerősen elítélt és börtönbüntetését töltő, tehát számtalanszor meghallgatott Miloszerni Pál 1958. március 5-én tanúként előadta, hogy látta Kaliczát és feleségét, amint a helyszínre futnak, és a már a földön fekvő Biksza Miklós körüli tömegbe furakodnak. Még arra is emlékezett, hogy Kalicza nagyon mérges volt. A kihallgatótiszt kérdésére, miszerint a korábbi kihallgatásai során miért nem tett említést Kaliczáékról, Miloszerni azt mondta, hogy „szinte kiment” az emlékezetéből. „Később, illetve most a napokban, mikor említették, hogy Kaliczáék is ott voltak, jutott ismét emlékezetembe, hogy valóban láttam őket a Biksza elvtársat bántalmazó csoportba befurakodni” – mondta.³⁵ Nem másról van itt szó, mint amit Daniel Schacter amerikai pszichológus a szuggesztibilitás jelenségének nevez: Miloszerni akkor kezdett el „ismét” emlékezni, amikor valakik, minden valószínűség szerint a kihallgatást végzők (hiszen ki mással beszélhetett az esetről a börtönben ülő elítélt) beszéltek előtte a Kalicza-házaspár jelenlétéről.

Schacter szerint az emlékezést gyakran jellemezheti a téves attribúció, amely az információ túl gyors feldolgozása nyomán léphet fel, és azt eredményezi, hogy meg nem történt eseményekre vélünk emlékezni, vagy a megtörtént eseményeket és a benne szereplő személyeket tévesen helyezük el térben és időben. Hátterében az emlékezeti társítás zavarai állnak, vagyis hiába őrizzük meg egy élmény különböző komponenseit, az előhívás során a részleteket nem tudjuk megfelelően összetársítani, ami azt eredményezheti, hogy a valóban átélteket keverjük a csak a képzeletünkben vagy a gondolatainkban létező részletekkel. A téves attribúciónak a rendőrségi és bírósági eljárásban is nagy szerepe lehet. Schacter példaképpen megemlíti az 1995-ös oklahomai robbantás vélt elkövetője utáni hajszát: egy autószerelő elmondta, hogy látta, amikor a fő gyanúsított egy kisbuszt bérelt, és volt vele egy másik személy is. Országos hajszára indult az ismeretlen második elkövető után, ám az ipari kamerák egyértelműen bizonyították, hogy a robbantó egyedül bérelte a járművet. Kiderült: a szemtanú egy előző bérléssel keverte össze az ominózus cselekményt, amikor valóban két férfi bérelt egy kisbuszt. A tévedést az eredményezte, hogy az egyik kontextusban szereplő

személlyel kapcsolatos emlékeit tudattalanul és akaratlanul a másik kontextusban szereplő másik személyre ruházta át.³⁶

A szuggesztibilitás jelensége szintén a valós emlékek és a képzelet összekeverését jelenti, ám a téves attribúcióval szemben távolról sem akaratlanul, hanem külső manipulációk eredményeképpen. Schacter szerint a „szuggesztibilitás arra a jelentős egyéni különbségeket mutató hajlamra utal, ami a külső forrásokból származó, félrevezető információ beépítésére irányul a személyes emlékezetbe – ilyen külső forrás lehet egy másik személy, írásos anyag vagy kép, sőt a média is.”³⁷ Ez különösen akkor lehet aggályos, ha sugalmazó kérdésekkel szándékosan vezetik félre az emlékezőt. Vizsgálatok igazolták, hogy a rendőrségi kihallgatások során rendszeresen tesznek fel szuggesztív kérdéseket, amelyek akkor is megváltoztatják a tanú emlékeit, ha a kihallgatott tisztában volt azzal, hogy a sugallt információ a kihallgató szájából hangzott el. A rendőrségen még bizonytalan szemtanú a szuggesztív kérdések hatására könnyen megerősödik a véleményében, és a bíróságon már magabiztos tanúként jelenik meg, ami természetesen hatással van az egész eljárásra, és végső soron az ítéletre is. Pedig a magabiztos szemtanúk vallomásai nem feltétlenül pontosabbak a kevésbé magabiztosakénál. A kérdezett határozottságát minden megerősítés (akár egy egyszerű „rendben” nyugtázás is) növeli, de különösen az, ha arról értesül, hogy más is úgy, vagy hasonlóan látta a történeteket, mint ő. Emellett annak a hatását sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a tárgyalásra készülve a tanúk újból és újból elpróbálják vallomásaikat.³⁸ „Mivel a szemtanúk kénytelenek számtalanszor elismételni a vallomásukat a nyomozóknak és az ügyvédeknek, hamarosan szemernyi kétségük sem marad afelől, hogy minden úgy történt, ahogy mondják – még akkor is, ha ez nem felel meg a valóságnak” – fogalmazza meg máshol a szerző.³⁹ A szuggesztív kérdések nemcsak a szemtanúkat, hanem a gyanúsítottakat is befolyásolhatják, és akár hamis beismerő vallomásokhoz is vezethetnek. Főleg a szűnni nem akaró kihallgatások sorozata eredményezheti ezt.⁴⁰ A rendőrségi kihallgatások tehát tipikusan olyan emlékezeti környezetet teremtenek, olyan körülmények között történik a kikérdezettek emlékeinek a felidézése, amely lehetővé teszi, hogy az emlékező hihető, de nem valóságos részletekkel egészítse ki az emlékeit.⁴¹

A szemtanúk állításainak a hitelességét meglehetősen nehéz ellenőrizni, mert azzal a valósággal kellene összevetni őket, amelyekről sokszor csak az ő beszámolóik alapján tudunk. A Bicsza-ügygel kapcsolatban például nem áll rendelkezésre az oklahomai esethez hasonló felvétel, ám ettől függetlenül (vagy ezzel együtt) az emlékezetpszichológia arra figyelmeztet, ne bízunk meg önkéntelenül a kihallgatásokban (még a „jogállami” és demokratikus Amerikában sem, hát még az 1956 utáni megtorlás esetében!). Az emlékezet működése és a nyelv természete miatt nincs lehetőség a múlt eseményeihez való közvetlen hozzáférésre, forrásaink nem hordozzák magukban „a” múltat. Következésképpen nem járható út, hogy a megtorlás során keletkezett iratok, javarészt kihallgatási jegyzőkönyvek alapján, különösebb episztemológiai problémafelvetés nélkül elmeséljük a forradalom eseményeit „úgy, ahogy megtörténtek”. Ebben – és a fenti példa ezt hivatott bemutatni – a jó öreg forráskritikai módszer sem siet a történész segítségére. Mert mi alapján tudnám eldönteni, melyik a helyes olvasat? (Jelen esetben még csak azt sem lehet mondani, hogy az igazság valahol a kettő között van.) Miért tudnám én jobban, objektívebben és pontosabban, hogy Bicsza Miklós belőtt-e, vagy sem Kalicza Péter udvarára, mint Kalicza? Mert nem voltam ott?

Megfontolandónak tartom K. Horváth Zsolt felvetését, hogy a történészeknek nem kellene viaskodniuk „a »történeti valóság« ma már kissé avított, nehezen definiálható, statikus fogalmával”, hanem „az – akár egy szerzőtől származó – eltérő narrációkat autonóm, lehetséges (szöveg)világoknak tételeznénk”. Vagyis az elbeszélés nem maga az üzenet, hanem számtalan lehetséges üzenet forrása, s mint ilyen: *nyitott mű*.⁴² Amennyiben így közelítünk a narratív történeti forrásokhoz (vagyis lényegében minden szöveges forráshoz), nyilvánvalóvá válik, hogy mennyi lehetőségtől fosztja meg magát a történész, ha a referenciális olvasatra szűkíti a kutatását. A szöveg (mint jelölő) jelentettje ugyanis távolról sem azonos a múltbeli valósággal, bármennyire is nehéz ezt nekünk elfogadni. Roland Barthes szerint a történelem, mint a realista diskurzusok általában, csak a referensre és a jelentőre szűkített szemantikai sémát ismeri, a jelentett

háttérbe szorul, illetve összekeveredik a diskurzuson kívülre helyezett, s ily módon annak megalapozójává váló referenssel. A valós és a jelentett azonosítása következtében az elbeszélés egyszerre lesz a valóság jele és bizonyítéka.⁴³ A történészek legalábbis majd két évszázada olyan kifejezésmódokat keresnek, amelyekben eltűnik a dolgok és azok képe közötti különbség, amelyben a reprezentáció (a történelem) maga a dolog (a múlt „úgy, ahogy az megtörtént”).⁴⁴

Amennyiben nem korlátozzuk a – fentiek alapján igencsak bizonytalan – referensre a kutatást, hanem a jelentésekre is kiterjesztjük azt, akkor megsokszorozhatjuk a történelmi tudásunkat. Itt és most csupán egyetlen lehetséges példát említenék meg. Fentebb már szót ejtettem arról, hogy az emlékezés (sőt már maga az észlelés is) konstruktív természetű, a végeredménye, azaz a felidézett emlék is konstrukció, így nem állja meg a helyét az a közkeletű nézet, miszerint az aktivált emlék egy az egyben megfeleltethető volna az agyunkban tárolt információval, vagy, hogy azonos volna a múltbeli esemény képével.⁴⁵ A felejtés az emberi emlékezés folyamatának szerves tartozéka, ezért nem várható el, és nem is fontos, hogy az emlékeink pontosak legyenek, egyszerűen azért, mert a pszichológusok szerint az emlékezésnek nem a múlt pontos rögzítése, tárolása és felidézése az elsődleges funkciója, hanem az identitás megteremtése. „Bár az emlékeink időnként szédületesen illékonyak, sőt nemegyszer teljesen hibásnak bizonyulnak, mégsem tehetünk mást, csak rájuk támaszkodhatunk, ha tudni akarjuk, kik is vagyunk valójában” – állapítja meg a már többször idézett Daniel Schacter.⁴⁶ Elképzelhető tehát a kihallgatási jegyzőkönyveknek egy olyan olvasata, amely a kihallgatott (és a kihallgató mint társszerző) beszédstratégiájára koncentrál, és elsősorban a szerző(k) önazonossága szempontjából elemzi a szövegeket. Ennek az eljárásnak már csak azért is létjogosultsága lehet, mert az identitás kutatásával foglalkozó szakemberek közül többen úgy látják, hogy az élettörténetek létrehozásában a retrospektív teleológia érvényesül, ami sokszor konvencionális, tudatosan reflektált életrajzokat eredményez. Ezért megkérdőjelezzük, hogy ezek a szándékoltan kerek történetek alkalmasak volnának az önazonosság vizsgálatára. László János azt javasolja, hogy az identitás minőségei, állapotai sokkal inkább az élmény szintjén tanulmányozhatók, amelyek a kevésbé reflexív, az én aspektusait sokkal inkább kidomborító életrajzi epizódokban ragadhatók meg.⁴⁷ Ilyen életrajzi epizódként lehet kezelni 1956-ot, vagy akár a megtorlással való kapcsolatot is.

***

A politikai rendőrség vizsgálati szervénél nem tulajdonítottak nagy jelentőséget az emlékezetnek. A rossz emlékezőtehetségre való hivatkozást csak olyan fogásnak tekintették, amelyet a letartóztatottak azért alkalmaztak, hogy elkerüljék a vallomástételt és a felelősségre vonást. Ebben az esetben a „vizsgálónak egyéb, közömbösnek látszó kérdésekben ellenőrizni kell a letartóztatott emlékezőtehetségét, és ezen keresztül állításának valószínűtlenségét is le kell leplezni”.⁴⁸ (A tanúk esetében már nem tételezték fel, hogy szándékos furfangról lenne szó, ám a tanút az igazmondásban gátló tényezők között így is majdnem az utolsó helyen említették, hogy a kihallgatott esetleg nem jól emlékszik a történetekre.⁴⁹) Az emlékezettel kapcsolatos pszichológiai vizsgálatok ezzel szemben azt mutatják, hogy távolról sem „valószínűtlen”, ha valaki nem emlékezik pontosan, sőt. A kihallgatási jegyzőkönyveket forrásként felhasználva nem árt, ha mindig észben tartjuk, hogy emlékezeti folyamatok termékeiről van szó, és ennek megfelelően használjuk fel azokat. A történész jól teszi, ha a kihallgatósobában való – virtuális – tartózkodás után (előtt vagy közben) a pszichológus dolgozósobájában is tesz néhány látogatást.

- ¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.
- ² Takács Tibor: Történezs a kihallgatósobában. *Betekintő*, 2010/2. www.betekinto.hu/Default.aspx?cikkId=143
- ³ Józsa Károly eredetileg géplakatos volt, 1951-ben a Ganz Vagon- és Gépgyárból került az Államvédelmi Hatósághoz. Ettől kezdve vizsgálóként dolgozott, közben leérettségizett, majd a jogi diplomát szerzett. 1959-ben akarata ellenére tették meg tanulmányi és módszertani előadónak, ami – minősítése szerint – a munkáján is meglátszott, ám hozzáállása fokozatosan megváltozott. 1970-től osztálytitkár, 1971-től a vizsgálati osztály titkárságának vezetője volt, annak megszüntetéséig, 1977-ig, amikortól ismét osztálytitkárként osztották be. Innen ment nyugdíjba 1984-ben. ÁBTL 2.8.1. 7390. Dr. Józsa Károly.
- ⁴ Vö. Bujalos István: Néhány szó a posztmodernről. In *Posztmodern filozófiai írások*. Szerk. Bujalos István. Debrecen, KLTE Filozófia Tanszék, é. n. [1993.] 8.
- ⁵ ÁBTL 1.6. 142-511/60. Értékelő jelentés a tanúkihallgatások módszereiről, 1960. május 16. Uo. Józsa Károly: A tanúkihallgatások módszereiről [kézirat].
- ⁶ Bartlett, Frederic Charles: *Az emlékezés. Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1985. 296–298.
- ⁷ Uo. 299.
- ⁸ Uo. 307.
- ⁹ Uo. 276–277.
- ¹⁰ Neisser, Ulric: *Megismerés és valóság*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1984. 75–80.
- ¹¹ Uo. 30–31.
- ¹² Schacter, Daniel L.: *Emlékeink nyomában. Az agy, az elme és a múlt*. Budapest, Háttér Kiadó, 1998. 39.
- ¹³ Uo. 44–48.; az idézet: 44.
- ¹⁴ Ricoeur, Paul: A történelem írása és a múlt megjelenítése. In *A történelem anyaga. Francia történelemfilozófia a XX. században*. Szerk. Takács Ádám. Budapest, L'Harmattan – Atelier, 2004. 192. Az emlékezés és a képzelet (valamint a gondolkodás) közötti különbségről lásd még Bartlett: i. m. 428–431.
- ¹⁵ Eco, Umberto: *Hat séta a fikció erdejében*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2007. 126–127.
- ¹⁶ Pest Megyei Levéltár (PML) XXV. 2/b. 1308/1958. 20-184. sz. dosszié (a továbbiakban: do.) 21–23. Balla Pál kihallgatási (a továbbiakban: k.) jegyzőkönyv (a továbbiakban: jkv.) 1956. december 14.; Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.1.9. V-141322. 144–152. Balla Pál k. jkv. 1956. december 30.; PML XXV. 2/b. 1308/1958. 20-184. sz. do. 60–63. Balla Pál k. jkv. 1957. január 17.; PML XXV. 2/b. 154/1957. PMB B 154/1957/8. tárgyalási (a továbbiakban: tárgy.) jkv. 1957. február 26.; PML XXV. 2/b. 154/1957. PMB B 154/1957/9. tárgy. jkv. 1957. február 28.
- ¹⁷ PML XXV. 2/b. 1308/1958. 20-5691/1958. sz. do. 115–116. K. Kovács Istvánné terhelt kihallgatási (a továbbiakban: tek.) jkv. 1958. április 2. PML XXV. 2/b. 1308/1958. PMB Nb. 236/1958/11. tárgy. jkv. 1958. június 9.
- ¹⁸ ÁBTL 3.1.9. V-144083/1. 213–215. Takács Ferencné gyanúsított kihallgatási (a továbbiakban: gyk.) jkv. 1958. március 8.
- ¹⁹ PML XXV. 2/b. 1308/1958. 20-184. sz. do. 244–245. Buzás István tanúkihallgatási (a továbbiakban: tk.) jkv. 1956. december.
- ²⁰ PML XXV. 2/b. 1308/1958. 20-184. sz. do. 131–138. Lakos Pál k. jkv. 1957. január 3.
- ²¹ PML XXV. 2/b. 1308/1958. 20-184. sz. do. 248–249. Kalicza Péter k. jkv. 1956. december 11.
- ²² PML XXV. 2/b. 1308/1958. 20-184. sz. do. 242. Molnár Zsigmondné k. jkv. 1956. december 12.
- ²³ PML XXV. 2/b. 1308/1958. 20-5586/1957. sz. do. 80–81. Kalicza Péter tk. jkv. 1957. április 24.
- ²⁴ PML XXV. 2/b. 1308/1958. PMB Nb. 917/1957/9. tárgy. jkv. 1957. július 23.
- ²⁵ ÁBTL 3.1.9. V-144083/1. 139–140. Határozat az előzetes letartóztatásról és a házkutatásról, 1958. március 7.
- ²⁶ ÁBTL 3.1.9. V-144083/2 189–190. Miloszerni Pál tk. jkv. 1958. március 5.
- ²⁷ PML XXV. 2/b. 1308/1958. 20-5691/1958. sz. do. 42–43. Miloszerni Pál és Kalicza Péter szembesítési (a továbbiakban: sz.) jkv. 1958. március 5.
- ²⁸ ÁBTL 3.1.9. V-144083/2. 23–24. Miloszerni Pál és Kalicza Péterné sz. jkv. 1958. március 5.
- ²⁹ PML XXV. 2/b. 1308/1958. 20-5691/1958. sz. do. 22–24. Kalicza Péter gyk. jkv. 1958. március 6.; uo. 32–34. Kalicza Péter k. jkv. 1958. március 7.
- ³⁰ PML XXV. 2/b. 1308/1958. 20-5691/1958. sz. do. 114. Kalicza Péter tek. jkv. 1958. április 2.
- ³¹ PML XXV. 2/b. 1308/1958. 20-5586/1957. sz. do. PMÜ 1957. Bül 1540. Vádirat K. Kovács Istvánné és Kalicza Péter elleni bűnügyben, 1958. április 18.
- ³² PML XXV. 2/b. 1308/1958. PMB Nb. 236/1958/11. tárgy. jkv. 1958. június 9.
- ³³ PML XXV. 2/b. 1308/1958. PMB Nb. 236/1958/13. tárgy. jkv. 1958. június 11.
- ³⁴ PML XXV. 2/b. 1308/1958. PMB Nb. 236/1958. Ítélet, 1958. június 28. A Legfelsőbb Bíróság Népbírósi Tanácsa az elsőfokú ítélet Kaliczára vonatkozó részének felülvizsgálatát mellőzte, mert az indítványt az ügyvédje a tárgyalás előtt visszavonta. Uo. Nbf. I. 5283/1958/16. Ítélet, 1959. január 12.
- ³⁵ ÁBTL 3.1.9. V-144083/2 189–190. Miloszerni Pál tk. jkv. 1958. március 5.
- ³⁶ Schacter, Daniel L.: *Az emlékezet hét bűne. Hogyan felejt és emlékezik az elme?* Budapest, HVG Kiadó, 2002. 118–122. Hasonlóra már a tömegpszichológia klasszikusa is hozott fel példát. Vö. Le Bon, Gustave: *A tömegek lélektana*. Budapest, Hatágú Síp Alapítvány, 1993. [Franklin Társulat, 1913.] 37–39.

- ³⁷ Schacter: *Az emlékezet hét bűne*. i. m. 147.
- ³⁸ Uo. 149–151.
- ³⁹ Schacter: *Emlékeink nyomában*. i. m. 155. A szerző számtalan példát hoz fel állítása alátámasztására: Uo. 156–185.
- ⁴⁰ Schacter: *Az emlékezet hét bűne*. i. m. 155–159.
- ⁴¹ Lásd még Baddeley, Alan: *Az emberi emlékezet* (Budapest, Osiris Kiadó, 2001.) című művét. 38–44. és 578.
- ⁴² K. Horváth Zsolt: Önarcépcsarnok. A személyes emlékezés mint történelmi probléma. In: *A történész szerszámosládája. A jelenkori történelmi gondolkodás néhány aspektusa*. Szerk. Szekeres András. Budapest, L'Harmattan – Atelier, 2002. 97–98. Vö. Eco, Umberto: *Nyitott mű*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1998.
- ⁴³ Barthes, Roland: A történelem diskurzusa. In: *Tudomány és művészet között. A modern történelemelmélet problémái*. Szerk. Kisantal Tamás. Budapest, L'Harmattan – Atelier, 2003. 96–98.
- ⁴⁴ K. Horváth: i. m. 98.
- ⁴⁵ Lásd még: Schacter: *Emlékeink nyomában*. i. m. 103.
- ⁴⁶ Uo. 22.
- ⁴⁷ László János: *A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2005. 125–126.
- ⁴⁸ ÁBTL 4.1. A-3059. Wéber Gyula: *A letartóztatott kihallgatása és az első kihallgatás jelentősége. (Ideiglenes tananyag.)* Budapest, 1958. 35.
- ⁴⁹ ÁBTL 4.1. A-3060. Faragó Imre: *A tanúvallomás államellenes bűncselekmények ügyében. (Ideiglenes tananyag.)* Budapest, 1958. 25.